

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2005 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2005

2

VILNIUS 2006

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2005

2

VILNIUS 2006

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Janas JURKIEWICZIUS

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachimas TAUBERIS

Nordost-Institut Liuneburge

Agnius URBANAVIČIUS (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2006

© Straipsnių autoriai, 2006

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

MARIUS ŠČAVINSKAS

KARINIŲ / PRIEVARTINIŲ MISIJŲ VEIKLOS METODŲ PROBLEMA BALTŲ REGIONE

Problemos formulavimas

Istoriografijoje išskiriami trys pagrindiniai krikščioniškųjų misijų veiklos metodai: Evangelijos skelbimas, pamokslavimas, moralizavimas bei įtikinėjimai (veiksmai atliekami žodžiu – *Wortmission*, kur vok. *Wort* – žodis), tam tikri įtikinėjimui skirti veiksmai – išmėginimai, stebuklai, simboliniai veiksmai (įvardijami *Tatmission* terminu, kur vok. *Tat* – veiksmas), galiausiai prievartiniai veiksmai, kaip „kardo apaštalavimas“¹ (*Shwertmission*, kur *Shwert* – kalavijas, ginklas²). Šiuo metodu yra nusakomos visos prievartos formos, taikomos misijose. Remiantis šiuo metodu išskiriamos ir vadinamosios karinės / prievartinės misijos. Du pirmieji misijų veiklos metodai (žodžiu ir veiksmais) neretai pristatomi kaip taikių misijų veiklos būdai, juos priešpriešinant karinėms / prievartinėms misijoms.

Ši priešprieša įvairiais laikotarpiais buvo skirtinga. Keitėsi ir veikiantys asmenys (subjektai). Lietuviškosios istoriografijos vadinamajame aušrininkų laikotarpyje

¹ Lietuviškoje istoriografijoje susiklosčiusi tradicija vartoti „kardo apaštalavimo“ terminą, nors Europa viduramžiais naudojo ne kardą, bet kalaviją. Taip atsitiko dėl šiandieninės lietuviškos kardo termino prasmės neatitikimo ginklui, kuriam buvo suteikta toji prasmė. Plačiau – S. L a z u t k a, E. G u d a v i č i u s. Kardas, *Lietuvos istorijos metraštis, 1982 metai*, Vilnius, 1983, p. 87–91. Šios tradicijos konceptualizavimas – *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, Kaunas, 1936, p. 39–47.

² K. S c h ä f e r d i e k, *Missionary Methods, The Christianization of Scandinavia*, ed. B. Sawyer, P. Sawyer, I. Wood, Alingsås, 1987, p. 24–26.

didžiausias neigiamas vaidmuo Lietuvos christianizacijoje teko lenkams³. Iki XX a. pradžios vertindami patį christianizacijos procesą aušrininkų kartos istorikai pasidalijo į dvi dalis (vieni teigė, kad krikščionybės priėmimas nebuvo blogybė, kiti tvirtino, kad tai vis dėlto buvo „savos kultūros“ naikinimas), tačiau vieningas lenkų smerkimas pasiliko⁴. Tarpukaryje prie neigiamo lenkų įvaizdžio buvo prislieti ir vokiečiai. Tiksliau, vokiečiai ir lenkai chronologiškai pasidalijo prievartinių misijų vykdytojų vaidmenis. Iš pradžių jas vykdė užkariautojai vokiečiai, tam įkūrė Vokiečių ordino valstybę (vokiečių faktorius buvo palaužtas Žalgirio (Griunvaldo) laukuose)⁵. Vėliau, neslėpdami politinių aspiracijų, prie tokios veiklos prisidėję ir lenkai, Lietuvai primetę Krėvos aktą su visais jo politiniais-kultūriniais padariniais⁶. Sovietmetyje vokiečių, kaip prievartinių misijų vykdytojų, vaidmuo buvo dar labiau išryškintas. Dėmesys buvo nukreiptas į lietuvių tautos kovą su „grobuonimis“ vokiečiais, neužmirštant „priminti“, kad broliška rusų tauta atliko išskirtinį vaidmenį šioje kovoje⁷. Lenkams buvo priklijuota „veidmainių“

³ J. B a s a n a v i č i u s, Lietuvių kryžiai archeologijos šviesoje, *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1970, p. 124–154; J. B a s a n a v i č i u s, Iš krikščionybės santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra, ten pat, p. 192, 196–197. Plg. S. Daukanto pastabą: „lenkai mums atnešė valdžios oligarchiją ir valstiečių luomo vergiją“; žr.: S. D a u k a n t a s, *Raštai*, t. 2, Vilnius, 1976, p. 755–756. Įdomu tai, jog tokią romantikų poziciją, tiesa, dėl visai kitokių priežasčių, vėliau parėmė marksistinės istoriografijos atstovai.

⁴ Tokia lenkams nepalanki tradicija susiformavo jau S. Daukanto laikais (pats S. Daukantas rašė, jog lenkai „ne viską skelbia, išrenka tik sau naudingus šaltinius, Lietuvos istorijos dokumentus slepia ir visokiais būdais rūpinasi, kad Lietuvos istorijos nebūtų“); žr. Simono Daukanto laiškai, *Mūsų senovė*, Tilžė, 1922, t. 1, Nr. 4/5, p. 723. Plg. S. Z a n a v y k a s [J. M a č i u l i s-M a i r o n i s], *Apsakymai apie Lietuvos praeigą*, Tilžė, 1891, p. 89 (Krėvos unijos su Lenkija vertinimas): „Vienog Lietuvems toksai susivienijimas atneszė nemažai nelaimių, kaip toliaus regėsime <...> Lenkų ligos pamažu užsikreczia Lietuvems, nes ir cze atsiranda žmonių prispaudimai, netaikos <...> ir barnės“. Tačiau pats krikšto faktas yra vertinamas teigiamai, p. 90: „Vienog iszmingingas ir teisingai padarytas su Lenkais susivienijimas buvo tūmet reikalingas Lietuvems, dėl įvedimo katalikiszko tikėjimo <...>, dėl sutrupinimo pavojingos Vokiečių galybės“, nors už christianizacijos nesėkmes didžiausia bėda suverčiama kryžiuočiams, p. 63: „<...> kurie jokio szviesos spindulio nenorėjo praleisti į Lietuvą <...>“.

⁵ J. S t a k a u s k a s, Katalikybė ir lietuvių tauta, *Krikščionybė Lietuvoje. Praeitis, dabartis, ateitis*, sud. P. Mantvydas, Kaunas, 1938, p. 2–6; nors lenkų vaidmuo Lietuvos christianizacijoje buvo neigiamas, krikščionybės įvedimo faktas liko teigiamas, ten pat, p. 5–6.

⁶ *Lietuvos istorija*, p. 113, 156–157; plg. K. P r a p u o l e n i s, *Lenkų apaštalai Lietuvoje*, Kaunas, 1938, p. 19–25 (nevingta ir tokių epitetų: „Lenkų grobuoniška politika, pasireiškusii Lietuvos „inkorporavimu“, neleido „lenkiškiems apaštalam“ pas mus pasiekti savo pašaukimo aukštumą vyriausiai dėlto, kad jie ignoravo lietuvių kalbą“ (p. 25)). Plg. S. Y l a, Krikščionybė ir kultūrinė lenkų invazija Lietuvoje, *Krikščionybė Lietuvoje*, p. 61–62, 67–70 (nepaisant visų pasąžų apie sulenkėjusią dvasininkiją, vis parodoma, kad reformacijos ir kontreformacijos įkarštyje dvasininkija taikėsi prie lietuvių kultūrinio modelio, ten pat, p. 70–71); A. Š a p o k a, Kultūriniai lietuvių-lenkų santykiai Jogailos laikais, *Jogaila*, Kaunas, 1935, p. 275–278, 290.

⁷ Anot marksistinės istoriografijos atstovų, Katalikų bažnyčia prieš Pabaltijo tautas vykdė nuoseklią agresiją, kur popiežiai – agresijos vadovai, o Vokiečių ordinas – agresijos vykdytojas. Iš čia „įrodinėjimai“, esą „visa popiežių politika esanti reakcinė, nukreipta prieš darbo žmonių gyvybinius interesus“ (P. P a k a r k l i s, *Popiežiai – lietuvių tautos priešai*, Vilnius, 1948, p. 45–66).

etiketė⁸, nors pati lenkų istoriografija bandė parodyti, kad karines misijas vykdė tik vokiečiai, nuo jų esanti nukentėjusi ir pati Lenkija⁹. Tokios retorikos fone lenkų misijos į baltų žemes ir lenkų misionierių veikla Lietuvos christianizacijoje buvo vaizduojamos kaip taikios (iš čia ir naujas vadinamosios lenkų kultūrinės misijos į baltų (Lietuvos) žemes koncepcijos įvertinimas)¹⁰.

Visi šie istoriografiniai bruožai parodo tam tikras klišes, kuriomis iki šiol bandyta vadovautis nagrinėjant taikių ir karinių / prievartinių misijų takoskyrą. Imtis pačių misijų veiklos metodikos problemų buvo (ir tebėra) kur kas sudėtingesnis reikalas, nei deklaratyvūs aiškinimai, kad vokiečiai vykdę karines misijas, o lenkai – taikias.

Užsienio istoriografijoje mums rūpimu klausimu yra pažengta gerokai toliau. Čia taikių ir karinių misijų santykis yra nagrinėjamas aiškinantis christianizacijos fazes, misijų metodiką, chronologinius lūžius, o ne tik konstatuojant, kad misionierius lydėjo karinė jėga (bet apie tai vėliau). Lietuviškojoje istoriografijoje bendras baltų (Lietuvos valstybės) christianizacijos procesas nekinta: šv. Adalberto-Vaitiekaus ir šv. Brunono Kverfurtiečio misijos baltų kraštuose buvusios dar taikios, tačiau ilgainiui jos virto karinėmis misijomis. Jas pradėjo vykdyti Vokiečių ordinas. Karinių misijų esmė – nukariauti ir pavergti pagonis, o tik po to juos apkrikštyti. Tad tokių karinių misijų komponentai – vykdomi nukariavimai ir prievarta apkrikštytų konvertitų užvaldymas. Retkarčiais tarp pagonių baltų įvykdavusios pavienės taikios misijos esmės nekeisdavo. Tiesa, XX a. pabaigoje E. Gudavičius pasiūlė šiek tiek modifikuotą taikių ir karinių misijų santykių vaizdą: vadinamosios taikiosios misijos niekur nedingo, tačiau nuo XIII a. pradžios jos prarado oficialųjį Bažnyčios statusą¹¹ ir vietą užleido karinio pobūdžio misijoms, kurios tapo svarbiausia Vokiečių ordino egzistavimo sąlyga.

Nors lietuviškoji istoriografija apie baltų (arba Lietuvos valstybės) christianizacijos procesą gana gausi¹², iki šiol faktiškai niekas nesiėmė nagrinėti vadinamųjų taikių misijų tapimo karinėmis / prievartinėmis (taip ir neaišku, kas ir kaip transformavosi, kur dingo tos taikiosios misijos, buvusios ir Kryžiaus karų epochoje ir pan.). Nenagrinėjant šio klausimo, nekilo ir kiti – koks tarpusavio santykis tarp vadinamųjų taikių

⁸ Anot J. Žiugždos, dėl lenkų „vaidmainiškumo“ viena nuo kitos ėmė tolti broliškos lietuvių ir rusų tautos, žr.: J. Ž i u g ž d a, *Lietuvių ir rusų draugystė istorinėje raidoje*, Vilnius, 1947, p. 39–47.

⁹ L. K o c z y, *Misje polskie w Prusach i na Pomorzu za czasów Bolesławów, Święty Wojciech w polskiej tradycji historiograficznej. Antologia tekstów*, wyboru dokonał i opracował G. Labuda, Warszawa, 1997, s. 152–153.

¹⁰ Plg. Lietuvos christianizacijos istoriografijai skirtą revizinį straipsnį – H. I l g i e v i č i, *Lietuvos krikštas ir jo reikšmės vertinimas lietuvių ir lenkų istoriografijoje, Užsienio lituanistica. Humanitariniai mokslai*, Vilnius, 1993, Nr. 2, p. 35–86. Ten pat pateikiama ir bibliografija (tiesa, jau kiek senstelėjusi).

¹¹ E. G u d a v i č i u s, *Mindaugas*, Vilnius, 1998, p. 133.

¹² Naujausi darbai – *Christianity in Lithuania*, by D. Baronas, L. Jovaiša, M. Paknys, E. Raila, A. Streikus, Vilnius, 2000; M. J u č a s, *Krikščionybės kelias į Lietuvą. Etapai ir problemos*, Vilnius, 2000; *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, sud. V. Ališauskas, Vilnius, 2006.

ir karinių / prievartinių misijų, koks santykis tarp vadinamųjų taikių misijų ir Kryžiaus karų, koks santykis tarp karinių / prievartinių misijų ir Kryžiaus karų ir pan. Beje, pastarojo santykio nustatymas yra neįmanomas manant (kaip iki šiol buvo), kad karinės / prievartinės misijos ir Kryžiaus karai yra tas pats reiškiny.

Turime pripažinti, kad šių problemų beveik nenagrinėjo ir užsienio istoriografija. Yra ir kita problemos pusė. Apskritai mokslo pažanga pasidarė tiek sparti, kad tiesiog neįmanoma aprėpti visos informacijos, specialistai nebepajėgia susipažinti su visais panašios specializacijos darbais. Šiuo metu pradėjo formuotis vadinamieji mokslo „getai“¹³. Rašant kiekvieną mokslinį darbą reikia apsispręsti, iki kokių ribų išplėsti literatūros pasirinkimą. Kadangi visos specialiosios literatūros surinkti ir perskaityti praktiškai neįmanoma, tenka (siaurinant šitą sritį) paieškas išplėsti iki prieinamos sintetinės literatūros, taip pat parodančios specialesnių darbų kryptis ir sprendimus. Tyrėjui tenka pačiam apsispręsti, kur turi būti šios ribos, nes tai lems reiškinių bei sampratų pasirinkimą ir diferencijavimą, o tuo pačiu ir darbo išvadas.

Tad šio straipsnio tikslas – išnagrinėti, kas slypi karinių / prievartinių misijų sąvokoje, kaip ji funkcionuoja istoriografijoje, koks šios sąvokos santykis su vadinamosiomis taikiomis misijomis. Tai darysime nagrinėdami vadinamųjų karinių / prievartinių misijų metodiką, išskirdami misionierių veiklos funkcijas ir asmenis, prieš kuriuos buvo naudojama prievarta.

Karinės / prievartinės misijos šaltiniuose ir istoriografijoje

Jau kelios istorikų kartos, nagrinėjančios vadinamųjų karinių / prievartinių misijų veiklos metodus, jų santykį su Kryžiaus karais, „kardo apaštalavimą“ pirmiausia suprantą kaip užkariavimą ir po jo sekusį krikščionybės įdiegimą. Argumentai tokiai sampratai randami gana ankstyvuose, net Karolingų laikų šaltiniuose. Štai garsioje „Vita Liborii“ hagiografinėje knygoje randami jau chrestomatiniiais tapę žodžiai, kad saksus reikia krikštyti „geležiniu liežuviu“, t. y. kalaviju, nes kitokios kalbos jie nesuprantą¹⁴. Panaši retorika atsispindi griežtuose Karolio Didžiojo kapituliarijuose, skirtuose apsikrikštijusiems saksams¹⁵, nors Bažnyčia oficialiai nepritarė tokio „geležinio liežuvio“ pa-

¹³ A. S a m a l a v i č i u s, Humanities and Academic Cultures: towards Dialogue, *Dialogue and Universalism*, vol. XIII: *The Universalization of European Identity: the Case of Lithuania*, 2003, No. 1–2, p. 54–57.

¹⁴ R. E. S u l l i w a n, The Carolingian Missionary and the Pagan, *Speculum (A Journal of Medieval Studies)* 1953, vol. 28, No. 4, p. 724.

¹⁵ E. J. G o l d b e r g, Popular Revolt, Dynastic Politics, and Aristocratic Factionalism in the Early Middle Ages: the Saxon Stellinga Reconsidered, *Speculum (A Journal of Medieval Studies)*, 1995, vol. 70, No. 3, p. 474–479; apie pirmųjų vyskupijų kūrimą Saksonijoje žr.: C. C a r r o l l, The Bishoprics of Saxony in the First Century after Christianization, *Early Medieval Europe*, 1998, vol. 8, issue 2, p. 220–245.

naudojimo galimybei (prisiminkime Alkuino pamokymus Karoliui, kaip geruoju reikia saksus atversti į krikščionybę¹⁶). Prie tokių klasikinių pavyzdžių priskiriami ir garsieji šv. Brunono Kverfurtiečio raginimai imperatoriui Henrikui II bei Lenkijos kunigaikščiui Boleslovui Narsijam baigti tarpusavio kovas ir atgėžti ginklus prieš apostatus liutičius¹⁷. Ne mažiau reikšmingas pavyzdys – raginimas dalyvauti garsiam 1147 metų Kryžiaus žygyje prieš Palabio slavus, kai taip pat buvo iškelta sąlyga arba atversti pagonis, arba juos išnaikinti¹⁸. Vėlesniuose šaltiniuose, net ir lituanistiniuose, galime prirankioti daug pavyzdžių, iš kurių aiškėja, kad kardo apaštalavimo būta. Pavyzdžiui, anoniminėje pasaulio aprašymo kronikoje randami žodžiai: „Rytuose yra pagonių žemė, kuri vadinama Žemaitija. Niekas čia neskelbė Dievo žodžio be kalavijo“¹⁹. Arba Henrico Latvio Livonijos kronikoje randamas charakteringas epizodas, kai lyviai mokė vyskupą Bertoldą krikščionių tikėjimą skelbti ne jėga, o žodžiais²⁰. Galiausiai popiežių bulės, skirtos Kryžiaus karų Pabaltijyje organizavimui, taip pat buvo priskirtos kaip įrodymai, jog prieš pagonis baltus (ir pagonis Palabio slavus) buvo vykdomos karinės / prievartinės misijos (šiam kontekste gražiai įsikomponuoja ir garsusis Magdeburgo atsišaukimas bei vadinamasis Kryžiaus žygis prieš Palabio slavus 1147 metais²¹).

Remdamiesi šiais pavyzdžiais istorikai ne be pagrindo išvedė tam tikrą karinių / prievartinių misijų chronologinę ir geografinę seką. Pirmosios tokios misijos vyko dar

¹⁶ R. E. Sullivan, The Carolingian Missionary Theories, *The Catholic Historical Review*, 1956, vol. XLII, No. 3, p. 280–284; plg. K. Rambride, Alcuin's Narratives of Evangelism: the Live of St. Willibrord and the Northumbrian Hagiographical Tradition, *The Cross Goes North. Processes of Conversion in Northern Europe AD 300–1300*, ed. M. Carver, New York, 2003, p. 371–381.

¹⁷ *Pomniki dziejowe Polski, Brunonis Querfurtensis epistola ad Henricum Regem*, red. J. Karwańska (toliau – PDP), Warszawa, 1973, ser. II, t. IV, cz. 3, s. 103–104: „*Nonne melius pugnare cum paganis propter Christianitatem <...> hostes tales propter christianismum glorioso certamine debellare, quos est iubente evangelio compeller intrare <...>*“. Apie šių teiginių sureikšminimą, neatsižvelgiant į tai, kam buvo skirti *compeller intrare* žodžiai, žr. R. Wenskus, *Studien zur Historisch-Politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt*, Münster–Köln, 1956, S. 149–152.

¹⁸ *Scriptores rerum Germanicarum, Annales Magdeburgenses* (toliau – SRG), p. 188: „*magna christiane militie multitudo contra paganos versus aquilonem habitantes assumpto signo vivifice crucis exiverat, ut eos christiane religioni subderet, aut Deo auxiliante omnino deleteret*“.

¹⁹ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sud. N. Vėlius (toliau – BRMŠ), t. I, Vilnius, 1996, p. 246 (Pasaulio aprašymas).

²⁰ SRG, *Henrici. Chronicon Livoniae*, ed. L. Arbusov, A. Bauer, Hannoverae, 1955, p. 10: „*eos, qui fidem susceperunt, ad eam servandam compellas, alios ad suscipiendam eam verbis non verberibus allicias*“.

²¹ G. Labuda, *Fragmety dziejów słowiańszczyzny zachodniej*, Poznań, 1975, s. 234–268. F. Lotter, The Crusading Idea and the Conquest of the Region East of the Elbe, *Medieval Frontier Societies*, ed. R. Bartlett, A. Mac Kay, Oxford, 1989, p. 274–277. Popiežių bulės publikuotos šaltinių rinkinyje – *Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a.*, sud. P. Pakarklis, įvadą ir komentarus parengė E. Gudavičius, A. Nikžentaitis, (toliau – PB), Vilnius, 1987.

Karolingų imperijos laikais (Karolio karai su saksais²²). Plečiantis imperijai į rytus nuo Elbės naujai užkariautuose kraštuose taip pat naudoti karinės / prievartinės misijos metodai²³. Per Pamario christianizaciją²⁴ jis galiausiai pasiekęs ir vakarų baltus. Tiesa, į baltų žemes prievartinės misijos atėjusios dviem keliais: per Mozūrijos kunigaikščio Konrado pasikviestą Vokiečių ordiną ir per vokiečių įkurtą Rygos uostą, įsteigus Kalavijuočių ordiną²⁵. Neužmirškime, kad dar iki vokiečių Livonijoje (ypač Estijoje) bei Suomijoje prievartinių misijų praktikos ėmėsi švedai ir danai (kaip pavyzdžiai nurodomas švedų karaliaus Eriko žygis į Suomiją, po kurio buvo įsteigta misijinė Åbo (Turku) vyskupija (1155 m.)²⁶, ir danų kariniai veiksmai prieš estus, bei Revelio (Talino) misijinės vyskupijos įkūrimas²⁷). Livonijoje susidūrė vokiečių ir danų politiniai interesai, kurie naujakrikštams lėmė politinę priklausomybę nuo krikštatėvių. Vienas iš charakteringiausių pavyzdžių – danų riteriai žudė visus tuos estų konvertitus, kurie buvo priėmę krikščionybę iš vokiečių, o ne iš danų misionierių, taigi iki tol pripažino vokiečių, bet ne danų valdžią²⁸. Po Saulės mūšio katastrofos abu ordinai formaliai susijungė, tapdami pagrindiniais karinių / prievartinių misijų prieš baltus propaguotojais. Vieninteliams iš jų – lietuviams – sukūrus valstybę, šios karinės / prievartinės misijos buvo nukreiptos prieš Lietuvą.

Toliau istoriografijoje teigiama, kad misijoms sutapus su užkariavimais, vykęs nuožmus karas tarp Vokiečių ordino ir Lietuvos valstybės. Čia atkreiptinas dėmesys, kokiam kontekste vertinama ši kova. Kalbama apie mūšius²⁹, apsikeitimą belaisviais³⁰, keliamas klausimas, ar Ordino žygiai į Lietuvą – *Litauenreisen* – yra Kryžiaus karų

²² Apie tai glaustai, bet istoriografinį „įdirbį“ reprezentuojančiame straipsnyje – M. H a r d t, Some Remarks on the Christianization of the Saxons, *Castri Dominae Nostrae Litterae Annales*, vol. I: *Christianization of the Baltic Region*, ed. J. Gašowski, Pułtusk, 2004, p. 94–100.

²³ F. L o t t e r, *The Crusading Idea...*, p. 273–303 (ypač žr. p. 285–302).

²⁴ S. R o s i k, The Pomeranian Mission of St. Otto of Bamberg. Remarks on the Doctrine and Practice of Christianisation, *Castri Dominae Nostrae Litterae Annales*, vol. I, p. 167–173.

²⁵ E. G u d a v i č i u s, *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*, Vilnius, 1989, p. 20–28, 47–66.

²⁶ *Medieval Scandinavia: an Encyclopedia*, ed. P. Pulsiano, New York–London, 1993, p. 190.

²⁷ T. K. N i e l s e n, The Missionary Man: Archbishop Anders Sunesen and the Baltic Crusade 1206–21, *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1150–1500*, ed. A. V. Murray, Aldershot–Burlington, 2001, p. 103–117; plg. P. R a b a n e, Denmark, the Papacy and the Christianization of Estonia, *Gli inizi del Cristianesimo in Livonia-Lettonia*, Roma, 1989, p. 182–201.

²⁸ SRG, *Heinrici. Chronicon Livoniae*, p. 170: „baptizati sunt omnes ab eis de quatuordecim viltis una cum Tabelino, seniore ipsorum, qui postmodum a Danis suspensus est, eo quod baptismum Rigensium acceperat <...>“.

²⁹ Plg. *Lietuvių karas su kryžiuočiais*, Vilnius, 1964.

³⁰ A. N i k ž e n t a i t i s, *Belaisviai Lietuvoje ir Kryžiuočių ordino valstybėje (1283–1409), Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 507–527.

specifinis reiškiny ar ne³¹, nagrinėjama sakralizuotojo karo desakralizacija XIV a.³², arba teologinis karo įprasminimas³³, ypač plačiai nagrinėjamas Vokiečių ordino propagandinis karas prieš Lietuvą iki ir po Žalgirio mūšio³⁴, nušviečiama, kaip Vokiečių ordinas bandydavo sužlugdyti kiekvieną Lietuvos valdovų krikšto akciją (ypač Gedimino)³⁵, kaip vykdavo prekyba tarp kariaujančių šalių³⁶, kokio pobūdžio rutuliojosi diplomatiniai santykiai³⁷ ir t. t. Apie misijas čia nekalbama³⁸.

Visa tai buvo įprasmintą tyrinėtojų atliktose misijų klasifikacijose. Lietuviškajai istoriografijai didžiausią įtaką yra padaręs J. Stakausko misijų grupavimas į tris pagrindines dalis:

1) anglosaksų misijas, kurios esą buvo taikaus pobūdžio;

2) vokiečių karalių užkariavimų politiką (į kurią J. Stakauskas įtraukė ir Karolio Didžiojo karus prieš saksus). Nuo to laiko prasidėjo „kardo apaštalavimas“;

3) popiežių Kryžiaus karai, kurie „buvo bažnytinio-politinio pobūdžio <...>“³⁹.

2-oji ir 3-ioji grupės istoriografijoje įvardijamos bendru karinių / prievartinių misijų terminu. Atkreiptinas dėmesys, kad toks misijų grupavimas ir užsienio istoriografijoje yra beveik nepakitęs. Štai lenkų tyrinėtojas B. Śliwiński apibendrinančiame darbe aptardamas misijas Prūsijoje taip pat išskiria tris misijų grupes:

³¹ A. E h l e r s, *The Crusades of the Teutonic Knights against Lithuania Reconsidered, Crusade and Conversion on the Baltic Frontier*, p. 27.

³² H. B o o c k m a n n, *Vokiečių ordinas. Dvylika jo istorijos skyrių*, Vilnius, 2004, p. 125–142.

³³ В. И. М о т у з о в а, Идейно-теологическая основа „Хроники земли Прусской“ Петра из Дусбурга, *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования, 1982 год*, Москва, 1984, с. 152–169.

³⁴ B. D u n d u l i s, *Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV amžiuje*, Vilnius, 1960, p. 26–229 (ypač žr. p. 139–177); Z. I v i n s k i s, *Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties*, Roma, 1978 (antr. fotograf. leid. Vilnius, 1991), p. 329–350.

³⁵ S. C. R o w e l l, *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje 1295–1345*, Vilnius, 2001, p. 202–298.

³⁶ R. M a ž e i k a, „Nenorim kad prieš mus kovotų mūsų pačių ginklais...“ Popiežių bandymai reguliuoti prekybą su Pabaltijo pagonimis, *Lituanistica*, 1990, Nr. 4, p. 11–18; R. M a ž e i k a, Prekyba ir taika mirties zonoje: prekybinės taikos sutartys tarp kryžiuočių ir lietuvių XIV a., *Lietuvių katalikų mokslų akademija. Suvažiavimo darbai*, Vilnius, 1993, t. XIV, p. 105–117.

³⁷ S. C. R o w e l l, Unexpected Contacts: Lithuanians at Western Courts, c. 1316 – c. 1400, *The English Historical Review*, 1996, vol. CXI, No. 442, p. 557–577.

³⁸ Išimtį sudaro nebent Bažnyčios tyrinėtojai, tokie kaip P. Rabikauskas bei V. Gidžiūnas; P. R a b i k a u s k a s, *Krikščioniškoji Lietuva. Istorija, hagiografija, šaltiniotyra*, sud. L. Jovaiša, Vilnius, 2002, p. 3–51; V. G i d ž i ū n a s, Vienuolijos Lietuvoje IX–XV amžiai, *Lietuvių katalikų mokslų akademija. Suvažiavimų darbai*, Roma, 1969, t. VI, p. 244–263; plg. M. G i e d r o y c, The Arrival of Christianity in Lithuania: Early Contacts (Thirteenth Century), *Oxford Slavonic Papers*, 1985, vol. XVIII, p. 2–7, 10–19, 24–27. Bet net iki šiol neaišku, kiek ir kokiuose šaltiniuose yra minima misionierių, veikusių baltų kraštuose.

³⁹ J. S t a k a u s k a s, *Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje*, Vilnius, 2004, p. 16–17.

1) ankstyvosios misijos (atsitiktinės ir individualiosios, kokios esą buvo šv. Adalberto-Vaitiekaus ir šv. Brunono Kverfurtiečio);

2) vėlyvesnės, vykdytos dalyvaujant ginkluotai apsaugai (šv. Otonas Bambergietis Pamaryje, Olomouco vyskupo Henriko Zdiko nesėkminga misija Prūsijoje);

3) karinės ekspedicijos, turinčios Kryžiaus karų statusą (pirmasis bandymas – Kryžiaus žygis prieš Palabio slavus, vėlesnė praktika – Livonijoje ir Prūsijoje)⁴⁰.

Dvi paskutiniosios misijų grupės taip pat priskiriamos karinėms / prievartinėms misijoms. Beje, 2-oji išskirtoji grupė visiškai sutampa su vokiečių istoriko H. D. Kahlio prievartinių misijų klasifikacijoje išskirta pirmąja grupe (netiesioginės karinės misijos – *indirekten Misionskrieg*), kai ginklu praskinamas kelias misionieriams⁴¹. Neskirstydamas misijų į taikias ar karines / prievartines, švedų medievistas N. Blomkvistas tiesiog kalba apie du pagrindinius christianizacijos kelius, vyravusius Baltijos jūros regione:

1) taikų (prisitaikymas, adaptacija);

2) karinį (konfliktai)⁴².

Toks misijų klasifikavimas akivaizdžiai parodo, kad iš pradžių mūsų aptariamame regione vykusios taikios misijos (X a. pab. – XI a. pr.), kurios ilgainiui virto karinėmis / prievartinėmis (nuo XII a. vid.). Jos tęsėsi iki Vokiečių ordino faktoriaus likvidavimo XV a. pirmojoje pusėje. Tokia pozicija yra išlikusi ir iki šių laikų (t. y. dar J. Stakausko suformuluota misijų klasifikacija iki šiol nėra kvestionuota ar peržiūrėta). Štai naujausią literatūrą reprezentuojančioje M. Jučo knygoje „Krikščionybės kelias į Lietuvą“ teigiama, kad taikų misijų praktika Europoje buvo tik iki Kryžiaus karų į Palestiną laikų. Po to vyko prievartinės misijos, kurių teoriją XV a. pirmojoje pusėje sukritikavo žymus lenkų teologas Paulius Vlodkovic⁴³.

Susiklosčius tokiai žiūros į karines / prievartines misijas tradicijai, bėdą už nesėkmingus baltų christianizacijos bandymus buvo galima suversti vokiečių riteriams arba „veidmainiams“ lenkams.

⁴⁰ B. S l i w i n s k i, *The Christianisation of Prussia: the Polish Contribution until the Introduction of the Teutonic Order, Castrum Dominae Nostrae Litterae Annales*, vol. I, p. 58.

⁴¹ H. D. K a h l, *Compellere intrare. Die Wendenpolitik Bruns von Querfurt im Lichte hochmittelalterlichen Misions – und Wölkerrechts, Zeitschrift für Ostforschung* 1955, Jahrg. 4, Heft. 3, S. 363–370. Labai panašiai karines misijas traktavo ir H. Boockmannas, išskirdamas tiesiogines prievartines misijas (tai mirtis arba krikštas) ir netiesiogines prievartines misijas (visi kiti būdai). H. B o o c k m a n n, *Vokiečių ordinas...*, p. 89–91.

⁴² N. B l o m k v i s t, *The Discovery of the Baltic. The Reception of a Catholic World-System in the European North (AD 1075–1225)*, Leiden–Boston, 2005, p. 9–11, 19–20, 25–26, 29, 119, 140, 200, 286–287 ir kt.

⁴³ M. J u č a s, *Krikščionybės kelias į Lietuvą*, p. 60. Tiesa, kiti istorikai teigia, kad taikiosios misijos buvusios ir XII a. pab. – XIII a. vid., žr. P. R a b i k a u s k a s, *Krikščioniškoji Lietuva*, p. 5, 7, 20.

Bet tarkime, kad ligšiolinė istoriografijos pozicija yra teisinga. Nors čia pat randsi ir tam tikros abejonės. Pirmiausia kyla klausimas, ar istoriografijoje pagrįstai Kryžiaus karai prilyginami karinėms / prievartinėms misijoms? Tiksliau, ar buvo skirtumas tarp Kryžiaus karų ir misijų? Neaišku, kodėl tik užkariavimai yra prilyginami karinėms / prievartinėms misijoms, tarsi nebuvo jokių kitokių prievartos formų. Iš čia dar viena problema: kaip traktuoti karaliaus Jogailos ir kunigaikščio Vytauto veiksmus krikštijamų pagonių lietuvių atžvilgiu, kai šaltiniai aiškiai kalba apie *prievartos* panaudojimo galimybę misijų metu. Štai garsiaame Jogailos 1387 m. vasario 22 d. rašte teigiama, kad valdovas siekiąs „visus <...> lietuvius <...> vesti, patraukti ir net jėga priversti į katalikų tikėjimą ir šv. Romos Bažnyčios paklusnumą“⁴⁴. 1392 m. rašte savo tijūnams didysis kunigaikštis Vytautas rašė:

„Teesie jums žinoma, kad kada pas jus atvyks pats kunigas vyskupas su šiuo raštu ir su mano antspaudu, tada jūs, mano tijūnai, surinkite jam lietuvius, kurie nėra krikštyti, ir vyskupas juos pakrikštys, kaip norės <...> Ir nenusiženkit mano didžiojo kunigaikščio žodžiui, nes kuris kitaip pasielgs, savo galva užmokės <...>“⁴⁵.

Ne mažiau charakteringas vykdytos prievartos pavyzdys – susidorojimas su 1418 m. valstiečių sukilėliais Žemaitijoje. Šis sukilimas turėjo, kaip teigiama, ne tik socialinį, bet ir religinį atspalvį⁴⁶: Jono Posilgiečio „Kronikos“ tęsinio autorius mini sukilėlių naikinamas bažnyčias ir susidorojamą su dvasininkais⁴⁷. Ar karinių / prievartinių misijų samprata, kuri įsigalėjusi istoriografijoje, gali paaiškinti, kuo Jogailos ir Vytauto primetama ir vykdoma prievarta skiriasi ar nesiskiria nuo kitų „kardo apaštalavimo“ pavyzdžių? Ar Jogailos ir Vytauto deklaruotas prievartos siekis yra tapatus tam prievartos traktavimui, kokį primetame Vokiečių ordinui ir apskritai Kryžiaus karams? Tiksliau, ar Jogaila su Vytautu vykdė Kryžiaus karus prieš lietuvius? Jeigu į šiuos klausimus atsakome neigiamai, tai kodėl vis tebetvirtiname, kad karinių / prievartinių misijų metodai yra užkariavimai ir Kryžiaus karai?

Akivaizdu viena: laisvai samprotaudama apie karines / prievartines misijas šiuolaikinė istoriografija ne tik nepaaiškina, koks yra karinių / prievartinių misijų santykis su

⁴⁴ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, Vilnius, 1955, p. 59.

⁴⁵ Ten pat, p. 61.

⁴⁶ Apie tai plačiau – M. A n d z i u l y t ė - R u g i n i e n ė, Žemaičių christianizacijos pradžia, *Athenaeum*, 1936, t. VII, d. 1, p. 34–37. Tam pritaria ir J. Jurginis, žr. J. J u r g i n i s, *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*, Vilnius, 1962, p. 222–224. Tiesa, religinį sukilimo atspalvį, nesant išsamių tyrimų, reiktų vertinti atsargiai.

⁴⁷ *Scriptores rerum Prusicarum, Johannis von Posilge, Chronik des Lande Preussen*, ed. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke), Leipzig, 1866, p. 376: „Dy bewisetin ir alde tocke in desym somir, wend eyn alt wolff ist bose bendig zeu Macin. Sy vortreibin erin bischoff und dy pfaffin, und vorbrantin dy kirchin und Blekin, als sy vor worin <...>“.

vadinosiomis taikiomis misijomis, kur reikia „padėti“ tas taikias misijas, kurios vyko ir Kryžiaus karų epochoje, bet ir neatsako į klausimą, kuo Jogailos ir Vytauto primetama prievarta pagonims (arba ką tik tapusiems konvertitams) lietuviams skiriasi nuo tos prievartos, kuri aptinkama užkariavimų politikoje bei Kryžiaus karų procese.

Žinoma, galime įtarti, kad užkariavimai ir Kryžiaus karai buvo viena iš daugelio prievartos formų. Esą vienas iš tų „daugelio“ metodų galėjo būti ir Jogailos bei Vytauto deklaruotasis ir realizuotasis. Bet čia akivaizdžiai atsiskiria karo prievarta nuo prievartos, taikytos taikos metu (Jogaila ir Vytautas nekariavo su lietuviais). Ar galime ir turime teisę dėti lygybės ženklą tarp šių prievartos grupių? Atsakymas vienas – ne. Juk karo prievartą vykdė svetimi atėjūnai, o Jogaila ir Vytautas buvo „savi“ valdovai. Jų deklaruotai prievartai buvo nesipriešinama⁴⁸ (o priešinantis – griežtai susidorojama), tuo tarpu Vokiečių ordino nukariavimo politikai buvo priešinamasi ginklu kone du šimtus metų. Kaip paaiškinti šiuos reiškinius, jei manysime, kad Jogailos ir Vytauto prievarta buvo „viena iš daugelio“? O gal ir Lietuvos valdovų prievarta buvo išimtis, patvirtinanti taisyklę? Bet tada reiktų sutikti, kad nebuvo jokio skirtumo tarp taikos ir karo, tarp „savo“ valdovo ir atėjūno užkariautojo ir t. t.

Šitaip samprotaujant reiktų pripažinti, kad karines / prievartines misijas prieš pagonis lietuvius vykdė ir lietuviai Jogaila su Vytautu, o ne tik vokiečiai su kryžininkais iš visos Europos. Tad ko verta istoriografinė tirada apie „grobikus“ vokiečius ir „veidmainius“ lenkus? Ko verti teiginiai, kad dėl vokiečių karinių misijų krikščionybė Lietuvai vėlavo du šimtus ir daugiau metų?⁴⁹ Jeigu nėra skirtumo tarp karo prievartos ir prievartos, naudotos misijų metu, dėl Lietuvos vėlyvo krikšto galime kaltinti ir jos krikštytojus Jogailą su Vytautu. Ironizuodami galime teigti, jog tai dar vienas „įrodytas“ neigiamam Jogailos įvaizdžiui⁵⁰. Bet kaip dėl Vytauto, kuris taip pat taikė prievartą prieš savo pavaldinius lietuvius? Juk jį tektų statyti į vieną gretą su Vokiečių ordinu, Jogaila ir „veidmainiais“ lenkais!

Viso šio istoriografinio pasažo nebūtų, jeigu pamėgintume diferencijuoti prievartą, numanydami, kad Jogailos ir Vytauto prievarta pagonių lietuvių atžvilgiu skiriasi nuo užkariavimų ir Kryžiaus karų prievartos (t. y. atskiriant socialinę „savų“ valdovų prievartą nuo politinės užkariautojų primetamos prievartos). Norint tai padaryti, reikia imtis tokių žingsnių:

⁴⁸ *BRMŠ*, t. I, p. 572 (Jano Długosio Kronika): „Barbarai tik liejo ašaras ir raudėjo <...> nes murmėti prieš karaliaus valdžią jie neišdrįso“. Tiesa, bijota perlenkti lazda, kaip atsitiko su vienuoliu Jeronimu Prahieškiu, plg. ten pat, p. 595 (Enejus Silvijus Piccolomini): „bijodamas žmonių maišto, Vytautas nusprendė, jog geriau tegu liaudis nusigręžia nuo Kristaus negu nuo jo“.

⁴⁹ To paties klausė ir D. Baronas, apžvelgdamas nusistovėjusius Lietuvos krikšto istoriografinius vaizdinius, žr.: D. Baronas, Vėluojantis Lietuvos krikštas – pritaipymo prie Vidurio Europos problema, *Kultūros barai*, 2005, Nr. 11, p. 72–75.

⁵⁰ Apie Jogailos įvaizdį plačiau – A. Nikžentaitis, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Vilnius, 2002, p. 67–107.

- 1) atskirti užkariavimus ir Kryžiaus karus nuo karinių / prievartinių misijų;
- 2) pasižiūrėti, koks turinys lieka karinių / prievartinių misijų sąvokoje atskyrus užkariavimus ir Kryžiaus karus;
- 3) nustatyti, koks yra santykis tarp misionieriaus vykdomų misijų, kuriomis „savos“ valdovas įtvirtina valdžią, ir tų misijų, kuriomis savo valdžią įtvirtina užkariautojas.

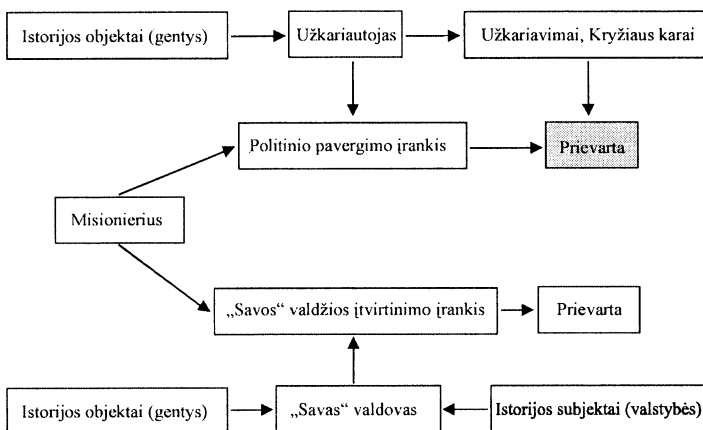
Kokios buvo karinės / prievartinės misijos?

Vienintelis būdas atskirti užkariavimus ir Kryžiaus karus nuo karinių / prievartinių misijų yra konstatavimas, jog „kardo apaštalavimo“ veiklos metodai nėra karas. Čia keltinas klausimas, ar misionieriai kariavo prieš pagonis? (atvirksčias klausimas – ar kryžiuočiai vykdė misijas?). Kita vertus, kyla ne mažesnė problema: ar tai, kad misionierius pats nekariavo, bet už jį tai atliko vienuoliai-riteriai, leidžia atsisakyti karinių / prievartinių misijų? Atsakant į pastarąjį klausimą vertėtų atskirti užkariautoją, kuris pagonims nešė politinį priklausymą nuo misionieriaus, nuo to, kuris to nedarė, nors ir galėjo būti politinio pavergimo įrankiu. Kaip ten bebūtų, akivaizdu, kad „savo“ valdovo prievartos metu misionieriaus vaidmuo buvo vienoks, o užkariavimų fone – kitoks. Čia kyla klausimas, ar misionierius, būdamas politinio nukariavimo įrankiu užkariautojų rankose vykdė tokią pat prievartą kaip tie patys užkariautojai per užkariavimus ir Kryžiaus karus?

Jau toks klausimo kėlimas suponuoja dvigubos misionieriaus funkcijos krikščioniškų misijų metu galimybę:

- 1) misionieriaus vykdomos misijos kaip „savos“ valdžios įtvirtinimo įrankis;
- 2) misionieriaus vykdomos misijos kaip užkariautojų politinio pavergimo įrankis (žr. 1 schemą)

1 schema. Misionieriaus funkcijų pasiskirstymas misijų metu



Tad norint išsiaiškinti galimus ar esamus skirtumus bei panašumus tarp I schemoje pavaizduotų misionieriaus išskiriamų funkcijų, kurios nulemia vienokią ar kitokią prievarios formą, reiktų kiekvieną iš šių funkcijų aptarti atskirai.

Misionieriaus vykdomos misijos kaip „savos“ valdžios įtvirtinimo įrankis

Daugelyje misijų šalia misionieriaus svarbų vaidmenį atliko būtent genčių vadovai ar žemių, valstybių valdovai⁵¹. Vadai ar valdovai savo autoritetu ar tam tikromis priemonėmis (pataikaujant, grasinant, išleidžiant tam tikrus nuostatus (teisynus, nurodymus), paperkant, baudžiant ir pan.) priversdavo savo pavaldinius priimti naująjį tikėjimą ir laikytis naujųjų gyvenimo normų⁵². Štai, pavyzdžiui, Norvegijos karalius Olafas be didelių skrupulų baudė mirties bausme visus tuos savo pavaldinius, kurie nesutiko priimti krikščionių tikėjimo⁵³. Arba vietinis vakarų slavų valdovas Gotsalkas (Godescalcus) tarp savo pavaldinių abodritų genčių labai intensyviai ir įvairiomis priemonėmis (tarp jų ir prievarios) skleidė krikščionybę, o tai sukėlė 1066 m. šių genčių sukilimą⁵⁴. Pamario kunigaikštis Vratislavas asmeniškai rūpinosi krikščionybės skleidimu tarp savo pavaldinių dar iki šv. Otono Bambergiečio misijų į šį arealą⁵⁵. Pagaliau prisiminkime Netimero elgesį su tais, kurie nesutiko priimti krikščionybės – jie buvo nužudyti⁵⁶. Jogaila taip pat taikė „meduolio ir rykštės“ metodą: privilegijomis diduomenei jis bandė užsitikrinti elito palankumą ir ištikimybę sau, o tiems, kurie abejojo, buvo skirti žodžiai apie jėgos panaudojimo galimybę. Mes nežinome, kokius metodus savo pavaldinių atžvilgiu naudojo Mindaugas, tačiau šaltiniai fiksuoja valdovo ir jo pavaldinių krikštą, t. y. Mindaugas krikštą priėmė ne vienas, o su „namiškiais“⁵⁷. Šiuo atveju suvei-

⁵¹ Kaip juos įvardyti baltų visuomenėse – atskira Lietuvoje menkai nagrinėta problema, plačiau žr. A. N i k ž e n t a i t i s, Kunigaikščiai XIII amžiaus Baltijos kraštų visuomenėse, *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono*, vyr. red. I. Valikonytė, Vilnius, 2001, p. 67–81.

⁵² Tokia misijų praktika naudota jau Karolingų laikais, plačiau žr.: R. E. S u l l i w a n, The Carolingian Missionary and the Pagan, p. 721–727, 731–736.

⁵³ D. S k r e, Missionary Activity in Early Medieval Norway. Strategy, Organization and the Course of Events, *Scandinavian Journal of History*, 1998, vol. 23, issue 1–2, p. 10–11.

⁵⁴ R. F l e t c h e r, *The Barbarian Conversion. From Paganism to Christianity*, New York, 1998, p. 435–437.

⁵⁵ Ten pat, p. 443.

⁵⁶ Konkrečiai buvo nužudytas Netimero anoniminis brolis; žr. *PDP*, t. I, s. 328 (Petro Damiano reliacija): „*Frater autem regis cum ipso pariter habitans, dum nollet credere, absente Bonifatio ab ipso rege preemptus est* <...>“.

⁵⁷ *Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, sud. A. Dubonis, D. Antanavičius, D. Baronas, R. Petrauskas, Vilnius, 2005, p. 66 (1251 m. liepos 17 d. pop. Inocento IV bulė Kulmo vyskupui): „Gavome tikrų žinių, kad <...> mūsų sūnus Mindaugas, šviesusis Lietuvos kunigaikštis, kadais buvęs tamsybėse, su dideliu daugiu pagonių Dievo vardo šlovei atgimė per krikšto vandens malonę“.

čia valdovo ar genties vado ir jo pavaldinių santykius reglamentuojantys susitarimai: kurie nesutinka krikštytis, tie pirmiausia pasipriešina ne priimamam tikėjimui, bet savo valdovui. Z. Ivinskio pastebėjimas, kad krikšto nešėjas tampa neofitams ponu, tinka ne tik užkariautiems neofitams, bet ir tų kraštų neofitams, kuriems krikščionybę atnešė ne vienuoliai riteriai, o saviškio valdovo pasikviesti misionieriai⁵⁸. Atsižvelkime į tai, jog pasipriešinimas valdovui yra nusikaltimas, už kurį buvo griežtai baudžiama⁵⁹.

Pasipriešinimas valdovui pirmiausia reiškė ištikimybės jam pamynimą ir visų ligišiolių santykių sulaužymą. Juk ir priėmęs krikščionybę jis likdavo tuo pačiu valdovu, krikščionybės priėmimas nepanaikindavo paklusnumo ir ištikimybės savo valdovui⁶⁰ (šiuo atveju nekalbėsime apie valdžios legitimaciją per krikštą, nes tai atskira tema⁶¹). Į kiekvieną nepaklusnumo demaršą valdovas turėdavo reaguoti, nes kitaip susvyruotų jo paties autoritetas. Štai Gediminui sutikus krikštytis, Vokiečių ordino pakurstyti žemaičių kilmingieji grasino neklausysią valdovo ir, kaip neretai teigiama literatūroje, Gediminas turėjęs jiems nusileisti⁶². Tas pats nutiko ir su Mindaugu: žemaičių kilmingieji pareikalavo nutraukti santykius su Livonijos ordinu ir atsimesti nuo krikščionybės⁶³. Tiksliau, ne visada valdovams pavykdavo numalšinti kylančią pasipriešinimo bangą. Siekiant to išvengti, buvo naudojamos ir prevencinės priemonės. Kita vertus, krikščionių

⁵⁸ Z. I v i n s k i s, *Krikščioniškosios Europos santykiai su pagoniška Lietuva*, Kaunas, 1933, p. 6.

⁵⁹ Apie tai jau buvo užsiminęs D. Baronas, konkrečiai nagrinėdamas stačiatikių ir pagonio Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo santykius trijų Vilniaus kankinių kontekste. Pirmą kartą jis šią mintį išsakė: D. B a r o n a s, *Trys Vilniaus kankiniai ir Lietuva XIV a.*, *Naujasis židyns-Aidai*, 1998, Nr. 3, p. 120–127. Vėliau pakartojo: D. B a r o n a s, *Trys Vilniaus kankiniai: gyvenimas ir istorija (istorinė studija ir šaltiniai)*, Vilnius, 2000, p. 106–108. Plg. 1418 m. žemaičių valstiečių sukilimo vertinimą, žr. 46 nuorodą.

⁶⁰ Plg. Islandijos ir Norvegijos christianizacijai skirtą darbą: R. M. K a r r a s, *God and Man in Medieval Scandinavia*, p. 102–105, 107, 109–110.

⁶¹ Plačiau apie krikščionybės suteikiamas naujas politines ir religines perspektyvas konvertitui valdovui žr. P. U r b a ņ c z y k, *The Politics of Conversion in North Central Europe, The Cross Goes North. Processes of Conversion in Northern Europe*, p. 22–26.

⁶² *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laišakai* (tekstus ir vertimus bei komentarus parengė S. C. Rowell), Vilnius, p. 187 (1324 m. lapkričio 3 d. pop. legatų pranešimas apie Gedimino nenorą krikštytis): „išgirdome <...> kad broliai iš Prūsijos davė daug apsiaustų ir dovanų galingesniems iš žemaičių, todėl tie sukilo prieš karalių, sakydami, jei šis priimtų tikėjimą, jie norėtų jį, sūnus ir visus jam paklustančius nukariauti ir brolių iš Vokiečių namo padedami išvaryti iš savo karalystės ir visiškai išrauti <...> panašius grasinamus žodžius kalbėjo ir rusai prieš jį, dėl to karalius nusisuko nuo tikėjimo ir net nedrįso daugiau kalbėti apie krikštą“. Iki šiol lieka atviras klausimas, kaip ir kiek savo propagandiniais tikslais Vokiečių ordinas naudojo „žemaičių“ kortą.

⁶³ *Mindaugo knyga*, p. 288 (Eiliuotoji Livonijos kronika, 6360 ir 6395–6410 eilutės): „Jo [Mindaugo – M. Š.] maldaukim, jam grasinkim / Taip ilgai, kad jam apkarstų / Visa jo krikščionybė“ ir „Jei kriščionis tu apleisi, / Žemaičių pagalbą gausi <...> Jei dievus niekinti nori / Ir krikščionybėje pasilikti / Teks tau skaudžiai nusivilti <...>“.

valdovai buvo atsakingi už savo pavaldinių išganymą, nes save laikė Dievo vietininkais žemėje⁶⁴ ir negalėjo sau leisti, kad jų pavaldiniai (net ir įgyti užkariavimo keliu) liktų pagonimis ar kitokio tikėjimo (t. y. išlaikomas *cuius regio, eius religio* principas⁶⁵). Išankstinis įkaitų ėmimas ar nuolatinis grasymas kalaviju, kaip ir tam tikrų teisių, privilegijų, įstatymų suteikimas, apdovanojimas ir kitos priemonės reiškė bandymą prevenciškai užsitikrinti esamų ar naujų pavaldinių ištikimybę, išsaugoti savo autoritetą. Kaip rodo ypač Skandinavijos ir vakarų slavų genčių christianizacijos patirtis, nepavykus viso to užtikrinti, neretai valdovai būdavo nužudomi arba ištremiami⁶⁶. Sulig jų nužudymu ar ištrėmimu neretai būdavo užgniauziama ir krikščionybė (tai, beje, tinka ir Mindaugui: šaltiniai kalba apie vienuolių išvijimą iš Lietuvos karaliaus dvaro ir susidorojimą su jais⁶⁷ bei po to įvykusį valdovo nužudymą). Tokiu būdu vienas iš sėkmingos misijos garantų būdavo ne kokie nors pavieniai asmenys, bet pats valdovas ar genties vadas. Todėl natūralu, kad misionieriai savo veiklą pradėdavo nuo valdovų ar genties vadų⁶⁸. Šiam tikslui įgyvendinti buvo naudojamos įvairiausios priemonės tiek žodžiais (*Wortmission*), tiek ir veiksmais (*Tatmission*). Tuo metu *Schwertmission* sankcionuoja ne pats misionierius (juk jis neturi nei ginklų, nei galios priversti žmonės priimti krikščionių tikėjimą), bet konvertitas valdovas, arba valdovas, kuris siunčia misionierius. Toks valdovas tampa arba tokios misijos organizatoriumi (pavyzdžiui, Boleslovas Kreivaburnis Pamario atžvilgiu⁶⁹), arba net konkrečios misijos dalyviu ir jos vykdytoju (pavyzdžiui, šv. Steponas, Vengrijos karalius⁷⁰, arba Jogaila). Tokiu būdu misijos įgauna tų vadinamųjų pasaulietinių broųžų, kurie nulemia *Schwertmission* pobūdį.

⁶⁴ Tokia samprata atsirado ne iš karto ir siejama su valdovo valdžios sakralizacijos problema, žr. H. J. B e r m a n, *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*, Vilnius, 1999, p. 126, 137; G. D u b y, *Katedrų laikai. Menas ir visuomenė 980–1420*, Vilnius, 2004, p. 35, 43, 50, 53–54.

⁶⁵ Ši formulė, apibrėžianti katalikų ir reformatų tikiybinius santykius tarp valdovo ir jo pavaldinių, atsirado po Ausburgo taikos (1555 m.) ir galutinai įsitvirtino po Vestfalijos taikos susitarimų (1648 m.). Kadangi pagoniui valdovui priėmus krikščionybę naująjį tikėjimą turėjo priimti ir pavaldiniai, ši formulė, tiesa, kitokiame kontekste pradėta vartoti ir medievistų, plg. P. U r b a ņ c z y k, *The Politics of Conversion in North Central Europe*, p. 20.

⁶⁶ Taip atsitiko su diduma vakarų slavų kunigaikščių: 1066 m. sukilimo metu buvo nužudytas labai aktyviai krikščionybę skleides Gotsalkas (R. F l e t c h e r, *The Barbarian Conversion*, p. 436). Galbūt buvo nužudyti ir kitų genčių vadovai, tokie kaip Henrikas, abodritų „karalius“, vėnų Menfridas-Hermanas (F. L o t t e r, *The Crusading Idea*, p. 281). Toks pat likimas ištiko ir Niklotą, kurio organizuotos misijos taip pat sukėlė pagonių pavaldinių nepasitenkinimą (ten pat, p. 298). Paskutiniaisiais trim atvejais tai buvo puiki proga Saksonijos hercogams, taigi ir imperijai, pradėti karo veiksmus prieš vakarų slavų gentis.

⁶⁷ *Mindaugo knyga*, p. 289 (Eiluiotoji Livonijos kronika): „Karalius Mindaugas įsakė / Savo visoje šalyje / sučiupti visus krikščionis / o jų dalį nužudyti“.

⁶⁸ H. B o o c k m a n n, *Vokiečių ordinas...*, p. 62–63.

⁶⁹ Čia omenyje turime pirmąsias pirmąją šv. Otono Bambergiečio misiją į Pamarį 1124–1125 m. (R. F l e t c h e r, *The Barbarian Conversion*, p. 444).

⁷⁰ Plačiau žr.: L. V e s z p r é m y, *Conversion in Chronicles: the Hungarian Case, Christianizing Peoples and Converting Individuals*, ed. G. Armstrong, Brepols, 2000, p. 136–145.

Turime konstatuoti, kad prievarta būdavo taikoma ir prieš tuos, kurie kartą jau priėmė krikštą atkrisdavo. Šiuo atveju yra charakteringa šv. Brunono Kverfurtiečio mintis, kad prievarta yra naudojama pirmiausia prieš apostatus, šios prievartos priemonės gali būti ir karinės⁷¹. Taigi bausmė už apostazę ir krikštas yra skirtingų procesų sąlygoti veiksniai⁷². Apostazės metu atsisakoma tikėjimo ir sukylama prieš tą patį valdovą. Iš vienos pusės, viduramžių valdovas buvo tikėjimo gynėjas ir jo garantas, kita vertus, čia svarbūs tie patys ištikimybės ir paklusnumo valdovui kriterijai. Juk tie, kurie atkrisdavo nuo krikščionybės⁷³, atsimesdavo nuo krikščionio valdovo, atsiskyrėdavo jo klausyti. Tokiu būdu apostazės nuodėmė ir baudimas už nuodėmės sutampa su bausme už nepaklusimą valdovui. Bažnyčia negalėjo imtis jokių fizinių bausmių, tik dvasinių, bet jas buvo galima taikyti tik tada, kai apostatai paklus savo valdovui. Valdovas atskilėlius priversdavo paklusti karinėmis priemonėmis (bet nebūtinai, juk būdavo ir deramosi, apgaudinėjama, paperkama, žadama ir t. t.), bet jos negali būti įvardijamos kaip „apaštalavimas kalaviju“. Turime suprasti, kad prievarta, naudota apostatų atžvilgiu, skiriasi nuo tos prevencinės prievartos, kaip ir fizinė prievarta yra netapati dvasinei prievartai. Tokiu būdu *Schwertmission* nėra jokia karinė misija, tapatintina su užkariavimais ar Kryžiaus karais. Tai veikiau pačių valdovų organizuoti tam tikri tiek faktiniai, tiek ir prevenciniai veiksmai, norint išsaugoti arba išlaikyti pavaldinių ištikimybę ar paklusnumą. Šis noras ir sutapdavo su naujos religijos įsitvirtinimu.

Tai turėdami omenyje galime išskirti šias misionierių veiklos funkcijas, kurios tiesiogiai siejasi su „savos“ valdžios įtvirtinimo funkcijomis:

1) misionierius stengėsi turėti reikalų su genties ar valstybės politiniu lyderiu, jo prašydavo sankcijos vykdyti misijas. Neretai ši sankcija jam būdavo suteikiama, bet pabrėžiama, kad konvertitai turi likti politinio lyderio priklausomybėje⁷⁴;

⁷¹ Žr. 17 nuorodą. Istoriografijoje seniai konstatuota, kad šv. Brunonas prievartinius metodus buvo linkęs naudoti ne šiaip prieš visus pagonis, bet konkrečiai prieš apostatus, plačiau – R. W e n s k u s, *Studien zur Historisch-Politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt*, S. 151–153. Plg. H. D. K a h l, *Compellere intrare...*, S. 360–375.

⁷² H. D. K a h l, *Compellere intrare...*, S. 360–365.

⁷³ Kaskart vakarų slavams sukilus, imperijos valdantieji sluoksniai patys, arba su vietinės diduomenės pagalba imdavosi žygių nubausti sukilėlius. Plačiau apie tai žr. F. L o t t e r, *The Crusading Idea...*, p. 271–274, 281–285.

⁷⁴ Geriausias pavyzdys – pirmojo Livonijos vyskupo Meinchardo prašymas Polocko kunigaikščio leisti vykdyti misijas tarp lyvių, žr.: *SRG, Henrici. Chronicon Livoniae*, p. 2: „*Accepta itaque licencia prefatus [Meinchardas – M. Š.] sacerdos a rege Woldemaro de Ploceke [turimas omenyje Polocko kunigaikštis Vladimiras – M. Š.], cui Lyvones adhuc pagani tributa solvebant <...>*“. Tokio leidimo Polocko kunigaikštis reikalavo ir iš Rygos vyskupo Alberto 1212 m., tvirtindamas, kad tik jo valioje yra leidimas krikštyti ar nekrikštyti lyvius, ten pat, *Henrici. Chronicon Livoniae*, p. 103: „*Rex [Polocko kunigaikštis – M. Š.] vero modo blandiciis, modo minarum asperitatibus episcopum conveniens,*

2) misionieriaus platinama naujoji religija sutampa su „savo“ valdovo valdžios įtvirtinimo mechanizmu, nes krikščionybės priėmimas neatleisdavo pavaldinių nuo jų ištikimybės valdovui. Krikštą priėmus valdovui, krikštijasi jo artimiausi giminaičiai ir pavaldiniai, po to – šių „saviškių“ pavaldiniai, taip krikščionybę nuleidžiant „iš viršaus į apačią“. Taigi iš pradžių misionieriai turėdavo reikalų su politiniu lyderiu, po to su jo pavaldiniais ir šių pavaldinių „namiškiais“. Misijų darbas organizuotas taip, kad misijų vadovo (dažniausiai popiežiaus įgalioto vyskupo ar kito asmens) padėjėjai vienuoliai ir kiti dvasiškiai tolesnes misijas vykdė jau ne tik valdovo dvaro ar domeno aplinkoje, bet ir kitose vietovėse (tam steigiant naujus misijų centrus);

3) norėdamas išlaikyti savo pavaldinių paklusnumą (o misionieriui stengiantis įtvirtinti naujasias krikščioniškas gyvenimo normas), valdovas kartu su Bažnyčios atstovais taikė įvairias, taip pat ir prievartos formas savo pavaldinių (konvertitų) atžvilgiu. Nesutikimas krikštytis pirmiausia reiškė nenorą paklusti valdovo valdžiai, dėl to buvo galima naudoti prievartą misijose (tarp jų ir karines);

4) paklusnumas valdovui buvo sutapatintas su paklusnumu naujai religijai: nepaklusnumas valdovui reiškė ir atsimetimą nuo krikščionybės, už ką buvo galima bausti apostatus ir karinėmis priemonėmis (net paskelbus šūkį „mirtis arba krikštas“).

Visos šios funkcijos reiškė vieną – politinių teisių gavimą ir jų garantavimą per krikščionybės priėmimą bei savo politinio vieneto įtvirtinimą kitų krikščioniškų valstybių akyse. Tai garantavo sėkminga misija ir misionieriaus palaikymas. Darbinė išvada būtų tokia – iki šiol minėtos prievartos formos ir misionierių atliekamos funkcijos neturi nieko bendra su užkariavimų politika, kaip buvo teigiama iki šiol.

Misionieriaus vykdomos misijos kaip užkariautojų politinio pavergimo įrankis

Iki šiol didžiausias dėmesys buvo skiriamas toms misionierių veiklos funkcijoms, kurios tiesiogiai siejosi su „savo“ valdovo, koks, pavyzdžiui, lietuviams buvo Mindaugas, Jogaila ar Vytautas, valdžios įtvirtinimo priemonėmis (tai pirmiausia pasireiškė per paklusnumą ir ištikimybę savam valdovui). Toks santykių modelis buvo būdingas istorijos subjektams arba tokiems politiniams dariniams, kurie buvo gerokai pažengę link

ut a Lyvonum baptismate cessaret, rogavit affirmans in sua esse potestate, servos suos Lyvones vel baptizare vel non baptismatos relinquere“. Bet Polocko kunigaikštis pabrėždavo, kad pavaldiniai, priėmę kitą religiją, liktų jam ištikimi, pvz., nenustotų mokėti duoklės. Šiuo atveju duoklė – tai politinės priklausomybės išraiška, plg. ten pat, p. 102: „*Rex interim de Plosceke mittens vocavit episcopum, diem prefigens et locum, ut ad presenciam ipsius apud Gercide de Lyvonibus quondam sibi tributaries responsurus veniat <...>*“. Toliau eina kronikininko priekaištas Plocko kunigaikščiui, esą jis labiau rūpinasi duokle, nei lyvių atvertimu, ten pat, p. 103: „*Est enim consuetudo regnum Ruthenorum, ut quacunquę gentem expugnaverint, non fidei christiane subicere, sed ad solvendum sibi tributum et pecuniam subiugare*“.

valstybės sukūrimo (dar yra istorijos objektai, bet neužkariauti ir begimstančiomis politinėmis aspiracijomis savų gentainių atžvilgiu).

Ligšiolinėje historiografijoje minimos karinių / prievartinių misijų prievartos formos (tarp jų ir užkariavimai bei Kryžiaus karai) pirmiausia buvo priskiriamos ne istorijos subjektams (išskyrus Lietuvą), bet istorijos objektams (vakarų slavų gentims, baltų gentims ir finougrų gentims dabartinėje Latvijos, Estijos ir Suomijos teritorijose), nes istorijos subjektų atžvilgiu naudotos prievartos formos būdavo kažkodėl „nepastebimos“.

Istoriografijoje seniai konstatuota, kad nukariauta ar kitaip politiškai pavergta ir užkariautojo pakrikštyta istorijos objektų diduomenė negaudavo jokių politinių teisių, nes ji neturėjo galimybės savarankiškai krikštytis⁷⁵. Kita vertus, anot E. Gudavičiaus, „Į naujai pažintus kraštus buvo žiūrima kaip į nukariavimo ir valdymo objektą, o krikštas šiuos naujus santykius turėjo tik įforminti“⁷⁶. Tokių istorijos objektų christianizacija Pabaltijyje vyko užkariavimų ir Kryžiaus karų fone, nors šalia Kryžiaus karų tebevyko ir vadinamosios taikiosios misijos⁷⁷. Bet esmė ta, kad tose vietose, kur baltų gentys nespėjo sukurti politinių darinių, tai ėmėsi daryti užkariautojai. Tuo pačiu užkariautojai ėmėsi ir misijinės veiklos tarp nukariautų pagonių.

Tai nulėmė ne tiek kitokių misijų būdus, kiek apskritai kitokią santykių su pagonimis realizavimo metodiką – užkariavimus. Šie procesai sutapo su popiežių universalizmo ir abiejų kalavijų doktrinos realizacijos aspiracijomis. Išsikristalizavus teiginiui, kad Bažnyčios jurisdikcija apima ir pagonis, jų atžvilgiu buvo galima naudoti visas tas prievartos priemones kaip ir prieš prasikaltusius krikščionis ar apostatus⁷⁸. Vietiniai valdovai tebeišlaikė galią jėga atversti savo pavaldinius. Tokią galią įgijo ir užkariautojai, t. y. tie, kurie ėmėsi primesti tam tikrą politinę santvarką tiems, kurie neturėjo

⁷⁵ E. Gudavičius, *Kryžiaus karai Pabaltijyje*, p. 19. Tiesa, šis principas galutinai nusistovėjo XI a., o iki tol, kaip rodo saksų christianizacijos pavyzdys, net ir pavergta, bet apsikrikštijusi diduomenė galėdavo tikėtis tam tikrų politinių dividendų.

⁷⁶ E. Gudavičius, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999, p. 38.

⁷⁷ Vienas iš įdomesnių pavyzdžių – misijų organizavimas lietuvių pagonių žemėse 1263 m., t. y. vykstant karinei kampanijai prieš apostatus lietuvius, plg. *PB*, p. 248–249 (pop. Urbono IV 1263 m. gruodžio 31 d. bulė Krokuvos vyskupui): „<...> lietuviai ir kai kurie kitų kraštų pagonys geidžia įeiti į vieningą krikščionių tikėjimą <...> pavedame, kad stengtumėsi tiems pagonims <...> platinti Dievo bei krikšto žodį <...> būtinai palaimindamas tuose kraštuose bažnyčių steigimą atsivertusiųjų reikalams <...>“. Plg. 1256 m. pranciškonų akciją Sūduvoje ir juos palaikančią popiežiaus Aleksandro IV bulę, kurioje pabrėžiamos taikios misijos privalumai, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, ed. A. Theiner, t. 1, Osnabrück, 1969, p. 71 (pop. Aleksandro IV 1256 m. liepos 15 d. bulė Lenkijos dvasininkams): „<...> *Verum quia gratuita debet esse conversio, non coacta, et ipse deus coacta servitia non acceptat <...>*“.

⁷⁸ Plačiau – J. M. I. D. O. N., *Popes Lawyers, and Infidels. The Church and Non-Christian World 1250–1550*, Pennsylvania, 1979, p. 11–12; A. J. B. R. U. N. D. A. G. E., *Holy War and the Medieval Lawyers, The Crusades, Holy War and Canon Law*, Hampshire, 1991, p. 114–118, 121–122.

josios politinės santvarkos. Tokiu būdu iš pradžių reikėjo nukariauti pagonis (tam pateikiami motyvai galėjo būti įvairiausi), o tik po to tarp jų vykdyti misijas.

Vokiečių medievistas H. D. Kahlis tokiems užkariavimas ir užkariautos žemės vykdomoms misijoms apibūdinti vartojo *subjugare* (užkariavimą, pavergimą) ir *debellare* (fizinio pagonių sunaikinimo) terminus, išskirdamas kelias karinių / prievartinių misijų grupes:

1) karo žygiai, kai pagal viduramžių visuomenės ir Bažnyčios mokymą galima ir buvo skatinama pasisavinti pagonims nepriklausantį turta, taip pat ir žemę. Šiuo atveju vartotinas terminas *subjugare*;

2) karas prieš pagonis, kai pagonims telieka rinktis tarp krikšto ir mirties⁷⁹;

3) karas grasinant sunaikinti pagonis ir nesuteikiant jiems jokio pereinamojo laikotarpio, nei individualaus apsisprendimo dėl krikšto galimybės;

4) pagonių užkariavimas⁸⁰.

Trims paskutinėms grupėms tinkamiausias terminas *debellare*, kai faktiškai pasiskaitoma už fizinį pagonių sunaikinimą.

Viso to nekvestionuojant, vis dėlto reikia pripažinti, kad visos H. D. Kahlis išvardytos karinių misijų grupės reiškia tik vieną prievartos panaudojimo būdą – karą *subjugare* ir *debellare* terminų kontekste, tad čia ir bandoma suklasifikuoti ne misijas, bet karą.

Sprendžiant misionierių veiklos funkcijų ir prievartos metodų koreliacijos santykio problemą atsižvelgtina į tai, kad užkariautojas, koks buvo vakarų baltams Vokiečių ordinas, gavęs sankciją iš popiežiaus ir imperatoriaus⁸¹, būsimų konvertitų atžvilgiu naudojo karinę prievartą⁸². Po to sekę nukariautų prūsų, kuršių ar žiemgalių krikšto

⁷⁹ Labai panašiai karines misijas traktavo ir H. Boockmannas, išskirdamas tiesiogines (tai mirtis arba krikštas) ir netiesiogines prievartines misijas (visi kiti būdai). H. B o o c k m a n n, *Vokiečių ordinas...*, p. 89–91.

⁸⁰ H. D. K a h l i, *Compellere intrare...*, S. 363–386.

⁸¹ Šią sankciją Vokiečių ordinui imperatorius suteikė vadinamąja Riminio bule 1226 m. ir popiežius vadinamąja Riječio bule 1234 m. rugpjūčio 3 d., plačiau žr. E. G u d a v i č i u s, *Kryžiaus karai Pabaltijyje*, p. 60–61, 64–65. Plg. H. B o o c k m a n n, *Vokiečių ordinas...*, p. 65–75. Įdomu tai, kad dar 1219 m. Livonija ir kiti pagonių kraštai buvo padovanoti Magdeburgo arkivyskupui, žr. J. S t a k a u s k a s, *Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje*, p. 18–19 (plg. su imperatoriaus Liudviko IV Bavariečio Lietuvos „padovanojimu“ Vokiečių ordinui 1337 m.).

⁸² Atsižvelgtina į tai, kokių tikslų vedamas Vokiečių ordinas atsikraustė į Pabaltijį. Pagrindinė jo misija buvo pagonių baltų užkariavimas, bet ne misijos, žr. H. B o o c k m a n n, *Vokiečių ordinas...*, p. 26–29, 56–61, 64–65 ir kt. Rygos vyskupas Albertas, kurdamas Kalavijuočių ordiną, gavo sankciją iš popiežiaus vykdyti karinius veiksmus prieš pagonis. Popiežius ir Bažnyčia vis dėlto suvokė, kad kariniai ordinau pirmiausia buvo reikalingi vykdyti politinį pagonių pavergimą, misijinį darbą paliekant vienuoliams ir vyskupams. Plg. *PB*, p. 30 (popiežiaus Inocento III 1204 m. spalio 12 d. bulė, raginanti kryžininkus iš Vokietijos žygiuoti į Livoniją): „<...> gerbiamas mūsų brolis Albertas [Rygos pirmasis vyskupas – M. Š.] <...> veiksmingai triūsdamas jiems [Livonijos gentims – M. Š.] atversti, siekdamas

akcijos tik įformindavo šį nukariavimą. Faktiškai prieš nukariautus baltus misionieriui nereikėdavo vykdyti jokių drastiškų prievartos akcijų, nes tai jau buvo atlikę vokiečių riteriai – vakarų baltai jau buvo politiškai pajungti.

Bet koks sukilimas ar noras nusikratyti Vokiečių ordino (įskaitant ir jo atšakos – Livonijos ordino) priklausomybės, prieš vokiečius nukreiptas nepalankus veiksmas buvo traktuojamas kaip nepaklusnumas, už kurį buvo baudžiama karine jėga. Neretai šis nepaklusnumas buvo vertinamas kaip atsimetimas ne tik nuo vokiečių valdžios, bet ir kaip atsimetimas nuo krikščionybės, t. y. apostazė. Tai geriausiai iliustruoja prūsų sukilimai ir ypač Pamario kunigaikščio Sventopelko pavyzdys. Išlikdamas krikščioniu jis pradėjo karą prieš Vokiečių ordiną, už tai jam Ordino apologetai priklįjavo apostato etiketę. Toks jo statusas išliko iki 1243 m. pavasario, kai buvo sudaryta taikos sutartis⁸³ (vėliau karo veiksmai atsinaujino). Panaši apostato etiketė buvo priklįjuota ir Mindaugui, kai jis nusprendė pradėti karą su Vokiečių ordinu. Nors Sventopelko ir Mindaugo statusas skyrėsi, viešosios opinijos akyse jie abu buvo apšaukti apostatais. Su politinių teisių neturinčiais vakarų baltais dėl apostazės nebuvo deramasi – su jais buvo kariaujama tol, kol iš naujo užkariaujami⁸⁴. Tokio karinio susidorojimo finalas – apostatų pažadas būti visiškai paklusniais Vokiečių ordinui ir krikšto atnaujinimas (kad viskas vyktų sklandžiau – nukariautų pagonių pilyse paliekamos vokiečių karinės įgulos, diduomenės vaikai ar artimi giminaičiai paimti įkaitais⁸⁵, nukariautojų valsčius pradėjo kontroliuoti vokiečių siųsti administ-

pagal savo jėgas klystančius pašaukti pažinti tikėjimą, pasistengė sutvarkyti tris dvasinius ordinus, būtent vienuolių cistersų ir reguliariųjų kanauninkų, kurie, vienodai atsidėję drausmei ir mokymui, dvasiškais ginklais kovotų su žemės žvėrimis, ir tikinčiųjų pasauliečių, kurie vilkėdami tamplierių abitus [kalbama apie Kalavijuočių ordiną – M. Š.], vyriškai ir tvirtai priešintųsi laukiniams, puolantiems naujųjų krikščionių tikėjimo atžalyną <...>“. Šių dalykų aptarimui reiktų atskiro darbo.

⁸³ Plačiau apie tai – P. D u s b u r g i e t i s, *Prūsijos žemės kronika*, vertė L. Valkūnas, įvadas, komentarai, žemėlapis – R. Batūra, Vilnius, 1985, p. 103–135 ir kt.

⁸⁴ Čia atkreiptinas dėmesys, kad šv. Brunono Kverfurtiečio laikais apostatų atžvilgiu pirmiausia buvo pasisakoma už jų taikų gražinimą prie krikščionybės, o XII a. pr. atsiranda prieš apostatus nukreiptas šūkis „mirtis arba krikštas“, plačiau – R. W e n s k u s, *Studien zur Historisch-Politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt*, S. 148.

⁸⁵ Pvz., kai lyviai apostatai buvo naujai užkariauti (1205 m.), jie buvo priversti duoti įkaitus, įsileisti į savo piliis kryžiuočių karines įgulas, *SRG, Heinrici, Chronicon Livoniae*, p. 30: „<...> ecce Lyvones de castro Ascrath rem gestam audientes divertunt ad tutiora loca nemoris. Unde Factum est, ut eorum castro per Dei gratiam exusto pacem cum Theuthonicis datis obsidibus ineunt et in brevi se Rigam venire et ibi baptizari promittunt. Quod et poste ita Factum est <...>“. Plg. ten pat apie įkaitų davimą, p. 32: „Hince est, quod animo consternati Lyvones omnes circa Dunam habitantes et mente confusi obsidibus domno episcopo et Peteris Theuthonicis reconciliantur et, qui adhuc ex imsis pagani fuerunt, baptizari se pollicentur“.

ratoriai – foptai, buvusių apostatų sielovadai vykdyti paskiriami dvasininkai⁸⁶ ir t. t.). Štai tokiame kontekste galime kalbėti apie misionierių veiklos metodus bei jų funkcijas, nulemiančias prievartos problemą: misionieriai tapdavo užkariautojų valdžios įtvirtinimo įrankiais.

Šis konstatavimas verčia formuluoti tokią darbinę išvadą: užkariautojams pradėjus politinio pavergimo ir christianizacijos darbą, misijos ir užkariavimai vyko lygiagrečiai, bet tai nereiškia, kad užkariavimai ir karinės / prievartinės misijos reiškė tą patį. Esmė ta, kad užkariautojai tapo tais „savais“ valdovais, kurie iš nukariautų genčių reikalavo paklusnumo. Taigi susiduriame ne su socialine prievarta, kuri dominavo „savo“ valdovo proteguojamose misijose, bet su politine prievarta. Ji pirmiausia numatė politinę konvertitų pavergimo galimybę, bet ne kitokią. Misionieriai tapdavo tokio politinio pavergimo įrankiais, šiuo atveju jų santykis su prievarta buvo dvejopas:

1) iš vienos pusės, būdami politinio užkariavimo įrankiais, misionieriai buvo šios akcijos dalis, tokiu būdu jų vykdomos misijos turėjo aiškų politinį atspalvį (užkariavimą lydėdavo atskiros (greičiau net parodomosios) krikšto akcijos, reiškiančios politinio pavergimo įforminimą). Štai 1219 m. Estijoje nusiaubus dalį žemių, žmonės ėmė prašyti pasigailėjimo ir taikos, sutikdami krikštytis ir pasiduoti vokiečių valdžiai⁸⁷.

⁸⁶ Foptų skyrimą ne vienoje vietoje mini Henrikas Latvis, plg. ten pat, p. 50. Plg. ten pat apie minimus naujakrikštų lyvių sielovadai skiriamus dvasininkus, *SRG, Heinrichi, Chronicon Livoniae*, p. 44: „*Quorum primus Alebrandus in Thoreidam proficiscens, verbum predicationis et baptismi sacramentum ministrat et parrochias distinguens in Cubbesele ecclesiam edificat. Alexander sacerdos in Metsepole dirigitur, qui baptizata provincia illa tota cum eis ibidem habitare et semen ewangelii seminare et ecclesiam incipit edificare. Daniel sacerdos, qui in castris Holmensis obsidiane quodammodo examinatus fuerat, Lenewardensibus mittitur. Quem illi benigne suscipientes, baptizantur ab eo*“. Charakteringa Henriko Latvio pastaba apie nukariautus estus Sakkalos žemėje (1210 m.), kurie davė įkaitus ir į savo piliis įsileido vokiečių dvasininkus, ten pat, p. 85: „*Unde Theuthonci, evocatis senioribus de castro, omnia iura christianitatis eis proponunt et pacem et fraternam caritatem promittunt <...> Unde positus obsidibus et pace firmata sacerdotes in castrum recipiunt*“.

⁸⁷ Ten pat, p. 160: „*Et postquam graviter nimis diebus quinque totam terram illam percusserunt et milia multa populorum interfecerunt, venerunt tandem ad nos seniores provinciarum <...> suppliciter pro pace petentes. Et ait Rodolfus, fratrum milicie magister: „Si ergo volueritis baptizari et eundem Deum unum christianorum nobiscum colere, pacem illam <...> Et placuit eis verbum et statim promiserunt omnia christianitatis iura cum baptismo Rigensium se fideliter accepturos*“. Charakteringa Henriko Latvio pastaba, vertinanti lyvių nukariavimą ir po to vykusią krikšto akciją, ten pat, p. 43: „*Et merito post bella doctrina sequitur theologica, cum eodum tempore post bella omnia predicta conversa et baptizata sit tota Lyvoniam*“ (krikšto akcija vyko paėmus įkaitais lyvių diduomenės berniukus, ten pat, p. 44: „*Prepositus itaque Rigensis iuxta verbum archiepiscopi acceptis obsidibus meliorum pueris de tota Lyvoniam sacerdotes mittit ad predicationem*“).

2) iš kitos pusės, misijose buvo ir socialinės prievartos elementų. Jos, pavyzdžiui, akivaizdžiausiai pasirodo per mėginimus apkrauti nukariautus konvertitus įvairiomis duoklėmis ir bažnytiniiais mokesčiais, dėl ko konvertitai vėl atkrentą į pagonybę⁸⁸, o kad taip neatsitiktų, buvo raginama neapkrauti konvertitų naujais įpareigojimais⁸⁹ (pavyzdžiui, lyviai prašė savo vyskupų sumažinti dešimtinę⁹⁰, popiežius Inocentas IV perspėjo dvasininkus Mindaugo žemėse dėl dešimtinės rinkimo⁹¹ ir t. t.).

Tai turėdami omenyje galime teigti, kad šalia socialinės prievartos, buvusios visose misijose, esant užkariautojų faktoriui, atsiranda ir politinės prievartos elementų. Tuo skiriasi misionieriaus funkcijos „savo“ valdovo ir užkariautojo atžvilgiu.

Tokiu būdu *Schwertmission* apibūdina prievartą (bet ne karą ar užkariavimus), vykdomą šiomis ypatingomis sąlygomis:

1) vietinių valdovų konvertitų vykdoma misijinė politika savo pavaldinių atžvilgiu (tai gali vykti įvairiais, taip pat ir prievartos metodais) (socialinės prievartos buvimas misijose);

2) misijinė politika apostatų atžvilgiu (šią misijinę politiką gali vykdyti ir vietinis valdovas savo apostatų-pavaldinių atžvilgiu) (socialinės prievartos buvimas misijose);

⁸⁸ *SRG. Helmoldi presbyteri Bozoviensis, Cronica Slavorum*, ed. I. M. Lappenberg, Hannoverae–Lipsiae, 1909, p. 33–34: „<...> quod idex dux, [turimas galvoje imperatoriaus Henriko skirtasis Saksonijos hercogas Bernardas II – M. Š.] tam paternae quam avitae devocionis, quam erga Slavos habebent, penitus inmemor, gentem Winulorum [viena iš vakarų slavų genčių – M. Š.] per avariciam crudeliter opprimens ad necessitatem paganismi coegit“.

⁸⁹ *PB*, p. 45 (1212 m. rugpjūčio 13 d. popiežiaus Inocento III bulė Lenkijos ir Pamaro kunigaikščiams): „<...> reikalaujame ir raginame Viešpatyje, įsakydami jums apaštališku raštu <...> neapsunkinti naujojo atžalyno vaikų, o elgtis su jais kuo švelniau, kad netvirtieji lengvai neatkristų į senas klaidas <...>“. Į šią problemą galime pažvelgti ir kitu kampu: dešimtinė yra tam tikra feodalinio mokesčio išraiška, o tai reiškia, kad konvertitams primetamas feodalizmas su visomis iš jo išplaukiančiomis pasekmėmis, tarp jų ir su dešimtine Bažnyčia, ko iki tol vakarų slavų ir baltų genčių gyvenamame areale nebuvo. Kad negalima skriausti konvertitų, mokė ir šv. Otonas Bambergetis. Plg. *PDP. Ebonis, Vita S. Ottonis episcopi Babenbergensis*, wyd. J. Wikarjak, Warszawa, 1969, ser. II, t. VII, cz. 2, p. 106: „Sed pars sanioris consilii affirmabat infinite imis esse insipientie, cum circumiacentium nationum provincie, totusque Romanus orbis christiane fidei iugum subierit, se velut abortivos, gremio sancte matris ecclesie abalienari <...>“.

⁹⁰ *SRG. Heinrici, Chronicon Livoniae*, p. 92: „Lyvones <...> supplicantes episcopis et petentes iura christianorum et maxime sibi alleviari <...>“.

⁹¹ *Mindaugo knyga*, p. 63–64 (1251 m. liepos 15 d. pop. Inocento IV bulė vyskupui Heidenreichui): „<...> duodame nurodymą <...> vyskupui, prelatams ir bažnyčių kunigams, kurie Lietuvoje bus paskirti, kad rinkdami ir imdami dešimtinę minėto kunigaikščio ir jo pavaldinių atžvilgiu elgtųsi taip, kad šie, būdami kunigaikščio žinioje ir valdžioje, dėkodami už nuolaidų ir švelnų elgesį, o ne spaudimą ir griežtumą, nebūtų papiktinti ir atgrasyti gerų ketinimų“.

3) misijinė politika, vykdoma politinių darinių neturinčiame areale, kuris nėra iįjungtas į kokį kaimyninį (krikščionių) politinį darinį arba yra tokio darinio įtakos sferoje (socialinės arba politinės ir socialinės prievartos buvimas misijose) (tai svarbu pabrėžti chronologizuojant prievartos evoliuciją misijose: Netimero krikšto akcija su socialinės prievartos elementais yra ankstyvosios misijinės politikos pavyzdys, tuo metu pirmojo prūsų vyskupo Kristijono bei ankstesnė abato Gotfrydo veikla yra chronologiškai vėlesnės ir turinčios aiškesnius politinės-socialinės prievartos elementus);

4) užkariautojų vykdoma misijinė politika savo naujų pavaldinių atžvilgiu. Ko gero, būtent taip atsitiko su vakarų baltais, finougrų gentimis Livonijoje (politinės ir socialinės prievartos buvimas misijose).

Gali kilti natūralus klausimas, o kaip buvo su Lietuva? Lietuvos christianizacijos kontekste jos valdovai misijas vykdė pirmosios *Schwertmission* termino sąlygos kontekste (socialinė prievarta), reikalui esant, neatmetant ir antrosios sąlygos. Vokiečių ordinas bandė Lietuvai primesti ketvirtąją sąlygą, bet jam tai nepavyko. Tokiu būdu Lietuvoje misionierių vykdomos misijos nebuvo užkariautojų politinio pavergimo sudedamoji dalis, taigi ir misionieriai nevykdė politinio pavergimo funkcijos.

Išvados

Atsakant į darbo pradžioje išsikeltus klausimus, darytinos tokios išvados:

1. Iki šiol istoriografijoje karinės / prievartinės misijos tapatinamos su užkariavimais ir Kryžiaus karais, tačiau paaiškėjo, kad ir vadinamosiose taikiuose misijose būta prievartos, kurią vykdė „savas“ valdovas su misionierių pagalba.

2. Vykdamas prievartos akciją prieš būsimus ar esamus konvertitus misionieriaus santykis su prievarta grįstas dvejopai:

a) misionierius tampa socialinės prievartos įrankiu „savo“ valdovo misijinėje politikoje pavaldinių atžvilgiu;

b) misionierius tampa socialinės ir politinės prievartos įrankiu užkariautojų vykdomoje misijinėje politikoje pavergtų konvertitų atžvilgiu.

3. *Schwertmission* terminu galime apibūdinti socialinę prievartą, vykdomą „savo“ valdovo pavaldinių atžvilgiu ir politinę-socialinę užkariautojų prievartą. Tokiu būdu šis terminas nėra tapatinamas su užkariavimu ar Kryžiaus karais;

4. Užkariavimai ir Kryžiaus karai nėra misijų sudėtinė dalis, todėl karinių / prievartinių misijų terminas yra netikslus.

5. Misijose naudotos prievartos formos nėra tapačios prievartai karo metu.

6. Lietuvos christianizacijos kontekste vyko „savo“ valdovo socialinė prievarta ir karas su kryžiuočiais (Lietuvos valdovų kviesti misionieriai buvo socialinės prievartos dalyviai).

7. Visų kitų baltų genčių christianizacijos kontekste vyko arba socialinė (ankstyvesniame laikotarpyje), arba politinė-socialinė (vėlesniame laikotarpyje) prievarta, kur misionieriai buvo šios prievartos dalyviai.

THE PROBLEM OF METHOD OF MILITARY / COERCIVE MISSIONS IN THE BALTS' REGION

Summary

MARIUS Š Č A V I N S K A S

In historiography *sword evangelization* (military / coercive Mission) was understood as Crusades or conquest after a while follow baptism a coercive. In historiography we have allege that military / coercive missions were made until Crusades and after it was as a coercive missions. This theory was criticized in the 15th century. But what proportion we may find between coercive mission and Crusades? What proportion is between coercive mission and so named peace mission? Coercion was not isolated which placing *own* lord between coercion who do conqueror. Thus unheeded social coercion, and did *own* lord inferior and political coercion, what was made by conqueror.

To tackle with this problem, it was segregate two functions of missionary: 1) missions as well as *own* lord fixing his power; 2) missions as an object of political subjugation.

According the first function propagation the new religion missionary coincided with *own* lord, who was fixing his power. Christianity receiving didn't mean the loos of his inferiors since oath of allegiance. Receiving baptism of lord meant, that receiving new religion his immediate family and inferiors, so Christianity grew 'from above to down'. The lord usually had an idea to hold out his inferiors' submission (and missionary try for rule of new religions). Together with his parsons of Church he took differences among its coercion form in point of own inferiors. Dissent of baptism foremost was aversion surrender a power of lord, who commanded receiving of Christianity. Therefore in the missions there were in use a force and coercive. The submission of the lord was identified by submission of new religion: the disobedience of lord is purporting to be apostatized from Christianity. Therefore for reason the apostates was punish included military implement (event if to declare watchword 'death or christening').

According the second function propagation a missionary, relation wish coercion was double; on the one hand the missionary there instrument of a political subjugation and the missionary was the action of subjugation, like so they propagation missions was a political colours (the conquest was accompaniment single actions of missions whom purport a perfection). On the second hand in the

missions were elements of social coercive too. All it, for example, demonstrably show attempted to heap different tribute and Church tax on the neophytes, wherefore neophytes fall to the paganism.

Therefore the conclusion was made that coercive Mission within the possibility how social coercive, when *own* lord was make to his inferiors and political-social coercive, whom was make the conquerors. The term of coercive Mission there is nothing to it identifying with Crusades or conquers, because forms of coercive in the Mission don't as coercive as wars.

Gauta 2005 m. kovo mėn.

Marius Š č a v i n s k a s (g. 1976 m.). Klaipėdos universiteto Istorijos katedros doktorantas (nuo 2004 m.), Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto jaunesnysis mokslo darbuotojas (nuo 2004 m.). Tyrinėjimų sritis – Lietuvos christianizacija ir europeizacija, Kryžiaus karų Baltijos jūros rytinėje pakrantėje problematika.

Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, Klaipėda, LT-91251

El. paštas: marius_scavinskas@yahoo.com